KZ-Gedenkstätte
Neuengamme

Ausstellungen
Begegnungen
Studienzentrum

4 mei 2025

Posterpresentatie "Plek van verbondenheid"

Koor	**"No longer slaves"** *van Jonathan Helser en Joel Case*
Begroeting	**Uta en Halina Kühl** *Dochter en kleindochter van de politieke concentratiekampgevangene Hermann Kühl*
Toespraak	**Jean Mathia** *Achterneef van de Elzasser concentratiekampgevangene Emile Matter*
Toespraak	**Michael Raveh** *Zoon van de Duits-Joodse concentratiekampgevangene Karla Raveh*
Koor	**"Stand up"** *van Cynthia Erivo*
Koor	**"Peace be unto you"** *van Hans Christian Jochimsen*

Muzikale begeleiding door het **gospelkoor Medical Voices** .

Uta Kühl

[Koor]

Lieve gasten, lieve vriendinnen en vrienden van de Plek van Verbondenheid, lieve medewerksters en medewerkers van de Hamburgse Stichting van gedenkplaatsen en leercentra ter nagedachtenis aan de slachtoffers van nazi-misdaden, lieve studenten van de Hamburgse Universiteit voor Beeldende Kunsten - Lotta, Lilly, Jonas, Bela en Greta –, lieve vrijwilligers van de Gedenkplaats Neuengamme, Philipp, Uliana en Gabriel, lieve contribuanten en donateurs van de Plek van Verbondenheid en vooral lieve familieleden. Een zeer warm welkom!

Ik ben erg onder de indruk en dankbaar dat we opnieuw gasten uit het door oorlog verscheurde Oekraïne hebben. U bent van harte welkom!

Een hartelijk welkom voor Karin van Steeg en Pieter Dekker uit Nederland. Karin is onze onvermoeibare ambassadeur voor de Plek van Verbondenheid in Nederland en in het bijzonder in Putten. Ze is altijd beschikbaar voor familieleden daar en ondersteunt hen met veel creativiteit, inlevingsvermogen en betrokkenheid bij het ontwerpen van posters voor hun gedeporteerde familieleden. Pieter organiseert reizen voor nabestaanden naar de plechtigheden in de Gedenkplaats Neuengamme en om te printen op de Plek van Verbondenheid. Het werk van Karin en Pieter draagt er enorm toe bij dat de Plek van Verbondenheid een herdenkingsplaats vol leven, ontmoetingen en betekenis is geworden.

Ik ben onder de indruk en dankbaar dat zoveel leden en vertegenwoordigers van de verenigingen uit Nederland, Frankrijk, Spanje, Polen, Oekraïne en Duitsland het evenement van vandaag samen begeleiden en ondersteunen. Een hartelijk welkom! Een groet ook aan de ondersteunende verenigingen uit België en Denemarken, die hier vandaag niet aanwezig kunnen zijn.

We willen ook graag deze gelegenheid aangrijpen om het gospelkoor Medical Voices te bedanken, die ons aan het begin zo goed begroetten met het stuk "No longer slaves" van Jonathan Helser en Joel Case en ons vandaag muzikaal zullen blijven begeleiden. De "Medical Voices" zijn een koor van het BG Klinikum Hamburg, beter bekend als het Ongevallenkliniek Hamburg-Boberg. Gewoonlijk zingt het koor voor patiënten, maar vandaag zingen ze voor ons.

Ze zingen liederen over onderdrukking en het verlangen naar vrijheid uit de Afro-Amerikaanse gospeltraditie.

Ik ben Uta Kühl, de dochter van de voormalige politieke concentratiekampgevangene Hermann Kühl. Samen met mijn dochter Halina ben ik vanaf het begin actief geweest in de werkgroep van de Plek van Verbondenheid.

Voor ons is de Plek van Verbondenheid heel belangrijk en een project dat ons na aan het hart ligt. Voor degenen onder jullie die nog niet bekend zijn met de Plek van Verbondenheid:

De Plek van Verbondenheid is een actief gedenkteken dat is ontwikkeld door familieleden van voormalige gevangenen met de steun van vrijwilligers en studenten van de Universiteit voor Beeldende Kunsten in Hamburg. In de eerste instantie bestaat het uit actief gedrag. Nabestaanden ontwerpen posters voor hun vervolgde familieleden. De postermotieven worden gebruikt om drukplaten te maken die permanent te zien zijn op het terrein van de Gedenkplaats voor het concentratiekamp Neuengamme. In de aangrenzende drukwerkplaats kunnen familieleden en bezoekers van de gedenkplaats deze drukplaten gebruiken om de posters af te drukken, die vervolgens online worden gepresenteerd op onze website en hier ter plaatse op de posterwand.

De Plek van Verbondenheid maakt het voor ons mogelijk om onze familieleden te laten opvallen tussen het enorme, anonieme aantal voormalige gevangenen. We kunnen juist hier, op de plek waar hij onmenselijk onrecht moest ondergaan, over onze vader of grootvader vertellen en hem herdenken. We willen dit ook mogelijk maken voor alle andere familieleden die dat willen. We willen deel uitmaken van de herinnering, inspraak hebben en betrokken zijn. 80 jaar na de bevrijding van de concentratiekampen lijkt het nazi-tijdperk voor veel mensen ver weg. Voor ons als nabestaanden is wat er gebeurd is en alle gevolgen ervan niet ver weg. Het is dichtbij en mag niet worden gerelativeerd of vergeten.

Voordat hij stierf in 1983, schreef mijn vader een zin in een brief waar ik deze dagen vaak aan denk, en ik citeer: "Het kan elk moment opnieuw beginnen en we weten niet waar het vandaan komt of van wie het komt."

Dit jaar hebben 30 nabestaanden nieuwe posters ontworpen. De Plek van Verbondenheid blijft groeien. Deze vorm van herdenken en de herinnering levend houden is ook een uitdrukking van een gemeenschappelijkheid. Een uiting van solidariteit en respect voor iedereen die hier in het concentratiekamp Neuengamme of in een van de buitenkampen van het concentratiekamp Neuengamme gevangen heeft gezeten. Dat is zeer, zeer verheugend. Jammer genoeg heeft

onze werkgroep geen eigen fondsen voor de werking en de uitbreiding van de Plek van Verbondenheid. Het is beschamend als we nabestaanden moeten vragen om, indien mogelijk, de kosten van hun drukplaat zelf te betalen. Als er hier mensen in het publiek zijn die de Plek van Verbondenheid willen steunen met een donatie of misschien zelfs een drukplaat willen sponsoren, dan kunt u onze donatierekening vinden op onze website ort-der-verbundenheit.org of op onze flyer bij de uitgang.

Halina Kühl

Ik heb nu het plezier om Jean Mathia te verwelkomen.

Jean Mathia is de achterneef van Emile Matter. De poster die hij voor zijn oudoom ontwierp, vertegenwoordigt ook de groep van 42 officieren die samen vanuit de Elzas naar het concentratiekamp Neuengamme werden gedeporteerd en waartoe Emile Matter behoorde. Dank u, mijnheer Mathia, dat u ons hierover wilt vertellen.

Jean Mathia

Geachte dames en heren, geachte ambtenaren en functionarissen, in het bijzonder de families Wetterwald en Nussbaum,

Op deze 80ste verjaardag van de bevrijding van het concentratiekamp Neuengamme is het een bijzondere eer om de 22 Elzasser reserveofficieren te mogen vertegenwoordigen die onder dwang werden gerekruteerd door de Waffen-SS en stierven na hun internering en deportatie in Neuengamme en in de buitenkampen. Verder waren er nog 20 officieren onder de overlevenden, waaronder Charles Wetterwald, wiens zoon Philippe, die hier vandaag aanwezig is, ik de eer heb te verwelkomen. Ze werden uit de buitenkampen bevrijd door de geallieerde Britse en Amerikaanse troepen, maar bleven de rest van hun leven getekend door hun gevangenschap.

Mijn naam is Jean Mathia en ik kom uit hetzelfde dorp als Emile Matter. Als zijn achterneef ben ik me ervan bewust dat ik ook de laatste vertegenwoordiger van Emile Matter's familie ben die nog kan getuigen, wat voor mij een eer is. Ik ben van jongs af aan opgegroeid op mijn boerderij met de altijd aanwezige herinnering aan Emile, die daar samen met mijn vader en moeder landbouwwerkzaamheden verrichtte. Hartelijk dank aan de Gedenkplaats Neuengamme om ons uit te nodigen en mij het woord te geven op deze speciale gedenkdag om Emile opnieuw tot leven te brengen.

Ten tijde van Emile's gedwongen rekrutering was onze familie al bijzonder hard getroffen door de dood van zijn oom René, die op 18-jarige leeftijd gedwongen werd gerekruteerd door het Sturmregiment 195 en in juni 1944 op 20-jarige leeftijd stierf in de Russische steppe. Emile's dood in 1945 was een even dramatische gebeurtenis en had een blijvende invloed op de naoorlogse jaren. In de Elzas echter, in het vergiftigde klimaat van de jaren na de gedwongen annexatie, viel er een loden mantel over het onderwerp gedwongen rekrutering en werd het motto "laten we er niet meer over praten" tot dogma verheven.

De 130.000 onder dwang gerekruteerden en de 42.000 vermisten stonden in de daaropvolgende periode op de institutionele voorgrond om voornamelijk hun rechten te doen gelden en de 42 officieren kwamen pas laat, in de jaren 80, uit de vergetelheid met de publicatie van de verzameling van teksten "Wij waren 42".

Op 24 september 1937 keek onze hele familie met terechte trots terug op Emile's opname in de militaire school Saint-Cyr, des te meer omdat hij op 26 juni 1916 als Duitser was geboren in Elzas-Lotharingen, het "Reichsland" dat na 1870 was geannexeerd als gevolg van het Vredesverdrag van Frankfurt. Zijn helmkasuaris, die de familie aan het museum in Phalsbourg toevertrouwde, is een blijvend bewijs van zijn onwankelbare gehechtheid aan het Franse leger, dat hij nooit zou verraden.

Emile maakte zijn officiersopleiding aan de militaire school niet af, want hij werd in september 1939 al opgeroepen om te vechten in het 174e Regiment Infanterie Machinegeweren aan de Maginotlinie, in het bijzonder bij de Veldslag aan de Moezel in juni 1940 en tijdens de terugtocht naar de Donon. Dit was de laatste vluchtige Franse overwinning. Hij werd krijgsgevangen genomen en werd, als een geboren Elzasser-Lotharinger, vrijgelaten.

Vanaf 1942 werden de Elzas-Moezelaars onder dwang gerekruteerd voor de Wehrmacht, waarbij de reserveofficieren die in het Franse leger hadden gediend, profiteerden van een "uitzonderingsclausule" en niet werden getroffen door het decreet van Gauleiter Wagner. In 1944, met het oog op de dreigende ondergang en in de overweging dat hij niet gebonden was aan de overeenkomsten van de Wehrmacht, besloot Himmler, op uitdrukkelijk verzoek van Wagner, om alle 800 reserveofficieren uit de Elzas onder dwang in te lijven bij de Waffen-SS, waarbij Wagner er prat op ging dat hij de aanzienlijke verliezen in hun officierenkorps zou compenseren.

Eind mei 1944 kreeg Emile, net als ongeveer 60 van zijn kameraden, zijn dienstbevelen. Terwijl de geallieerden in Normandië landden, ging hij door de poort van het SS-opleidingskamp in Sennheim (Cernay). Ondanks de uitdrukkelijke bevelen en instructies van Franse officieren van het Franse Vrijwilligerslegioen van Infanterieregiment 638 en ondanks de voortdurende dreiging van deportatie, weigerde hij koppig om samen met zijn kameraden het zwarte uniform van de Waffen SS aan te trekken. Als gevolg van zijn weigering werd hij overgeplaatst naar Oost-Pruisen in Duitsland om te voorkomen dat hij zou deserteren.

Ondanks de dreigende gevangenschap van de clan, die op het gezin druk uitoefende omdat zijn vader enkele weken in het kamp Schirmeck was geïnterneerd, bleef Emile trouw aan de driekleur. De SS-leiding was deze "koppige Elzasser hoofden" beu en besloot Emile in augustus 1944 te interneren in het concentratiekamp Neuengamme in het speciale kamp voor "prominenten" met het verklaarde doel zijn wil te breken. Het begin van zijn deportatie is, ondanks de censuur, voldoende gedocumenteerd door de correspondentie met zijn zus Lina.

Vervolgens werd hij op 23 november 1944, de dag dat Straatsburg werd bevrijd door de 2e Pantserdivisie, op basis van Hitlers "Nacht en Mist"-decreet ter dood veroordeeld voor zijn koppige weigering om zich aan te sluiten bij de Waffen SS, net als alle 42 anderen. Zijn beproeving begon zodra hij werd overgebracht naar het deportatiekamp. Vanaf december 1944 droogde zijn correspondentie op, waardoor zijn familie en zijn verloofde, die – ondanks hun bevrijding in november 1944 – in voortdurende angst leefden, het ergste moesten vrezen. De mishandelingen, het gebrek aan voedsel en de endemische ziekten leidden tot een snelle verslechtering van zijn gezondheid en in december 1944 woog Emile nog maar 40 kilo.

Na de bevrijding tast de familie volledig in het duister over Emile's lot als gevolg van tegenstrijdige verklaringen van zijn kameraden. Ze krijgen weer hoop als het Rode Kruis uiteindelijk zijn aanwezigheid in een kamp meldt. In werkelijkheid was het echter een naamgenoot. Zonder een duidelijk bewijs van zijn dood, wil de hele familie geloven in zijn terugkeer. Pas heel laat moeten ze de verschrikkelijke realiteit accepteren:

"Emile is dood."

"Emile stierf van honger en ziekte."

"Emile is voor Frankrijk gestorven."

De familie en zijn geliefde verloofde Marguerite, mijn peettante, mochten nooit de precieze omstandigheden van zijn dood achterhalen, zelfs de datum werd niet bevestigd - volgens officiële documenten "viel hij voor Frankrijk" op 26 februari 1945. Sindsdien heb ik uit de weinige documenten van het concentratiekamp Neuengamme geleerd dat zijn dood bevestigd is. Hij stierf op 26 februari 1945 in het hoofdkamp Neuengamme; als doodsoorzaak wordt enteritis opgegeven, een ontsteking van het darmslijmvlies. Volgens verklaringen van gedeporteerden werden de doodsoorzaken echter willekeurig gegeven, volgens een vooraf opgestelde catalogus. Emile stierf van de honger, wat de meest waarschijnlijke doodsoorzaak is.

Ik wil graag aannemen dat zijn opoffering niet tevergeefs is geweest. Gauleiter Wagner en de SS gingen niet door met de gedwongen rekrutering van de andere 800 reserveofficieren, gezien de weigering van de 42 en de onmogelijkheid om hen over te halen zich over te geven. Samen met zijn kameraden redde Emile waarschijnlijk hun leven. De andere manschappen werd dit geluk niet gegund.

Emile heeft geen officieel erkend graf. Niemand weet waar hij begraven is. Zijn stoffelijke resten liggen waarschijnlijk in een massagraf of ze zijn hier ergens als onderdeel van de as, rustend bij het "stof" van zijn lotgenoten.

Vorige week werd de "Tuin van Herinnering aan de 42" ceremonieel geopend op de plaats van zijn gedwongen rekrutering, waar een zwarte pijnboom voor elke overleden officier en een lindeboom voor elke overlevende bedoeld zijn om hun beproeving te herdenken. Deze groene ruimte van 0, 42 hectare is een gedenkplaats die we ook beschouwen als een onderdeel van de Gedenkplaats voor het Concentratiekamp Neuengamme.

Bedankt voor uw aandacht.

Halina Kühl

Hartelijk dank, Jean Mathia, voor uw indrukwekkende verhaal.

We verwelkomen nu Michael Raveh, die verder gaat met het herinneringswerk van zijn moeder Karla Raveh. Misschien hebben sommigen van jullie de kans gehad om de indrukwekkende Karla Raveh te leren kennen. Ze was vele jaren aanwezig hier in Neuengamme bij de herdenking van de jaardag van de bevrijding tot ze overleed in 2017. De poster die Michael Raveh voor zijn moeder ontwierp, is de eerste poster op de Plek van Verbondenheid die ons vanuit Israël heeft bereikt. Veel Joodse overlevenden, waaronder die van het concentratiekamp Neuengamme, emigreerden na hun bevrijding naar dit land op zoek naar veiligheid, bescherming en vrede. We wensen alle mensen in dit land dat ze gauw in veiligheid en vrede kunnen leven. Welkom, Michael Raveh!

Michael Raveh

Beste gasten!

Vandaag, tachtig jaar na de bevrijding van het hoofdkamp in Neuengamme en de bevrijding van mijn moeder, Karla Raveh (née Frenkel), ongeveer twee weken eerder uit het buitenkamp Salzwedel, ben ik hier naartoe gekomen om u mijn familieverhaal te vertellen.

Ik behoor tot de zogenaamde tweede generatie overlevenden van de Holocaust. Al mijn families – zowel die van mijn moeder als die van mijn vader – zijn vernietigd in de Holocaust. Ik voel me verplicht om het verhaal van mijn familie door te vertellen, zodat het herinnerd en niet vergeten wordt.

Ik kom uit Israël, uit Kiryat Tiw'on nabij Haifa, de plaats waar ik geboren ben, de plaats waar mijn ouders hun leven weer hebben opgebouwd nadat ze vanuit Lemgo in Noordrijn-Westfalen naar Israël waren gekomen. Mijn ouders hebben allebei de Tweede Wereldoorlog als slachtoffers van vervolging meegemaakt en overleefd.

Mijn moeder stierf acht jaar geleden op 90-jarige leeftijd. De laatste 30 jaar van haar leven wijdde ze aan het vertellen van haar levensverhaal, vooral in de stad waar ze geboren was, maar ook hier in Neuengamme en in Israël en overal waar ze gevraagd werd. Mijn vader stierf al in 1986 op 61-jarige leeftijd en was nauwelijks in staat om mijn moeder te begeleiden toen ze haar levensverhaal vertelde.

In 1985 werd mijn moeder door een lerares in Lemgo gevraagd om te vertellen wat er in Lemgo was gebeurd tijdens het naziregime. Ze ging gewillig neerzitten en schreef haar verhaal op. Mijn vader hielp mijn moeder en typte haar handschrift op de typemachine.

Ongeveer een jaar later voltooide mijn moeder haar boek waarin ze de ontberingen beschreef die zij en haar familie hadden doorstaan. Het is een authentiek boek dat duidelijk beschrijft wat de Joden van Lemgo hebben meegemaakt tijdens het naziregime tot hun deportatie uit de stad en de verschrikkingen die ze hebben meegemaakt in de getto's en concentratiekampen. Haar ouders en broers en zussen werden vermoord in Auschwitz-Birkenau. Eén grootmoeder stierf onder de ontberingen in Theresienstadt. Alleen de andere grootmoeder overleefde de Holocaust – naast mijn moeder was ze de enige van haar familie die dat deed – door een van de zeldzame gevangenendeals met Zwitserland.

Het boek beschrijft de reis van mijn moeder door de verschillende concentratiekampen tot de dag van de bevrijding en haar ervaringen kort na de bevrijding, het verhaal van haar overleving.

Het boek werd uitgegeven door het bestuur van de stad Lemgo. Het werd een lokale bestseller, een boek dat veel opschudding veroorzaakte in de stad waar ze geboren was, een boek dat op authentieke wijze onthulde wat er gebeurde in de stad en in de getto's en concentratiekampen. Ze noemde het boek "Overleven".

Het succes van het boek had invloed op de rest van het verhaal. Het zette mijn moeder ertoe aan ambassadeur te worden voor overlevenden van de Holocaust en te blijven vertellen wat er was gebeurd. Mijn moeder vertelde haar verhaal steeds opnieuw en herhaalde de belangrijkste gebeurtenissen die haar hadden geraakt.

Ze vertelde over de veranderingen die ze meemaakte aan het begin van het naziregime, toen ze een normaal meisje was in een schoolklas in Lemgo, en hoe ze een buitenstaander werd omdat ze Joods was. Ze beschreef hoe de familie steeds meer ontberingen en ellende meemaakte totdat ze uiteindelijk al hun bezittingen verloren.

Hoe ze van de middelbare school werd gehaald en gedwongen werd om naar een Joodse klas in Detmold te gaan – een nabijgelegen stad waar ook andere Joodse kinderen zoals zij naar school gingen. Ze vertelde over haar familie, die in één huis woonde: een grootvader en twee grootmoeders, ouders en twee jongere broers, van wie er één nog een peuter was, een zus die twee jaar ouder was dan zij, en ooms en tantes.

Ze beschreef hoe de familie op 28 juli 1942 uit hun huis werd gezet en naar het Joodse getto Theresienstadt werd gebracht. Ze deed verslag van de moeilijke reis naar Theresienstadt en de zorg en bezorgdheid voor de peuter, hoe de hele familie vrijwillig voor de anderhalfjarige zorgde en hoe de familie werd verspreid na hun aankomst in het getto.

Ze vertelde over de torturen en ontberingen die ze moest doorstaan in Theresienstadt, waar haar grootmoeder van vaderskant stierf omdat ze niet bestand was tegen de barre leefomstandigheden. In het verhaal beschrijft mijn moeder hoe ze het dagelijks leven in het getto overleefden, hoe ze elkaar probeerden te helpen en wat een grote bijdrage zij leverde aan het overleven van de familie in de moeilijke omstandigheden toen er bijna niets te eten was.

Mijn moeder vertelde me hoe de vader van het gezin iedereen bijeenbracht en besloot dat als ze na de beproeving van elkaar gescheiden zouden worden en iedereen op een andere plaats terecht zou komen, het trefpunt in ieder geval weer in hun woonplaats Lemgo zou zijn.

In februari 1945 kwam haar grootmoeder van moederskant met de trein vanuit Theresienstadt naar Zwitserland. Dit uitwisselingstransport was tot stand gekomen door een overeenkomst

tussen de voormalige Zwitserse president Musy en Heinrich Himmler. Himmler hoopte dat deze actie zijn aanstaande straf zou verzachten. Hoewel mijn overgrootmoeder door dit transport overleefde en Zwitserland bereikte, realiseerde ze zich daar dat bijna haar hele familie was vermoord in de gaskamers.

Mijn moeder vertelde hoe haar familie op 16 oktober 1944 naar Auschwitz werd gestuurd en hoe ze smeekte om haar familie te volgen en niet alleen achter te blijven. En inderdaad, op 28 oktober 1944 mocht mijn moeder aan boord van de trein met veewagons en kwam zo aan in Auschwitz-Birkenau. Ze beschreef de zware treinreis van Theresienstadt naar Auschwitz-Birkenau in detail.

Toen ze daar aankwam, realiseerde ze zich dat ze haar familie nooit meer zou zien. Ze realiseerde zich dat ze was aangekomen op een plek die de hel op aarde was, een plek waarvandaan geen weg terug was.

Gelukkig werd ze geselecteerd als een geschikte "werkkracht" en zo kon ze blijven vechten om te overleven. Haar moeilijke reis ging verder en een paar dagen later werd ze gedeporteerd naar Bergen-Belsen, waar ze verschillende arbeidstaken moest uitvoeren onder uitgehongerde en wrede omstandigheden.

Van Bergen-Belsen werd mijn moeder in december 1944 naar Salzwedel gestuurd, naar het buitenkamp van het concentratiekamp Neuengamme, waar ze moest werken in een fabriek waar munitie voor het leger werd geproduceerd. Tot 14 april 1945, toen een Amerikaanse tank aan de rand van het kamp in Salzwedel verscheen en mijn moeder wel werd bevrijd, maar ze was in een extreem slechte gezondheidstoestand en stierf bijna van de honger.

Na de bevrijding bleef mijn moeder nog twee maanden in Lüneburg om bij te komen en ging van daaruit terug op weg naar Lemgo. Tot haar schrik had geen enkel lid van haar familie het inferno overleefd en niemand keerde terug.

Bijna gelijktijdig met de bevrijding van Salzwedel werden alle gevangenen in het concentratiekamp Mittelbau-Dora, waar de V-2 raketten werden gebouwd, in een dodenmars door enorme ondergrondse tunnels geleid. Onder de mannen was mijn vader, die als slotensmid moest werken in het gebied waar de raketcompressoren werden gemaakt.

Mijn vader werd geboren in de stad Deblin in Polen. Tijdens het naziregime moest hij het grootste deel van zijn dwangarbeid verrichten op het vliegveld bij zijn geboortestad. Zijn familie werd tijdens de allereerste operatie naar het vernietigingskamp Sobibor gedeporteerd

en daar vermoord. Hij en zijn oudere broer werden achtergelaten als dwangarbeiders. Zijn broer overleefde het niet en hij bleef alleen achter in het werkkamp.

Vanuit Deblin werd hij later gedeporteerd naar Częstochowa en uiteindelijk via Buchenwald naar het concentratiekamp Mittelbau-Dora. Het waren de gouden handen van mijn vader die hem in leven hielden. De beheerder van de werkplaats waar hij werkte herkende zijn talent en moedigde hem aan, ook al was de plek zelf de hel op aarde.

Op een dag tijdens de dodenmars werden alle gevangenen naar een herberg van de Hitlerjeugd gebracht en omringd door nazi-soldaten. Mijn vader had het gevoel dat hij er niet meer tegen kon, dat hij de volgende gebeurtenissen niet zou overleven, dus sprong hij uit het raam en rende weg. Hij werd neergeschoten, een kogel doorboorde zijn voet, hij viel en verstopte zich.

De volgende dag werd hij gevonden door een Amerikaanse soldaat, opgehaald en overgebracht naar een veldhospitaal in Hameln. De stad Hamelen stuurde hem naar een ziekenhuis in Lemgo om de kogel operatief te laten verwijderen. In Lemgo leerden mijn ouders elkaar kennen.

Mijn moeder werd ziek door tuberculose en werd naar Zwitserland gestuurd om te herstellen. In Zwitserland kon ze haar grootmoeder van moederskant ontmoeten. Toen ze van haar kuur in Zwitserland terugkeerde naar Lemgo, trouwden mijn ouders in een burgerlijke ceremonie en besloten ze naar Israël te emigreren.

In 1988, rond 9 november, werden mijn moeder en ik uitgenodigd voor een evenement dat door de stad Lemgo werd georganiseerd om de 50e jaardag van de novemberpogroms te herdenken. Tijdens een speciale ceremonie kreeg mijn moeder de titel "ereburger".

Het huis waar zij en haar familie uit werden gezet, werd gerenoveerd en de begane grond werd een museum dat het verhaal van de familie vertelt. Het achterste gedeelte werd verbouwd tot atelier en sindsdien kan een houder van een kunstbeurs er elk jaar wonen en aan het eind van het jaar zijn werk tentoonstellen.

Het huis kreeg de naam van onze familie: "Frenkel Huis". Mijn moeder had het geluk dat er daar een flat voor haar werd ingericht, zodat ze comfortabel in Lemgo kon wonen en haar verhaal kon vertellen.

Voor mij was het de eerste keer dat ik voet zette op Duitse bodem. Tijdens de vlucht naar Duitsland las ik aandachtig wat mijn moeder had geschreven. Voor het eerst leerde ik haar verhaal in detail kennen.

Ik diende toen bij de marine. Het bezoek aan Duitsland was ongeveer een jaar nadat ik was afgestudeerd als ingenieur. Ik diende in een elite-eenheid als technisch officier. Ik had me volledig aan mijn werk en privéleven gewijd en op reis naar Duitsland ging er een nieuwe wereld voor me open.

Ongeveer tien jaar later vroeg een schooldirectrice mijn moeder om de nieuwe scholengemeenschap in Lemgo naar mijn moeder te vernoemen, en natuurlijk stemde ze daarmee in. De school heet nu "Karla Raveh Comprehensive School", een school met ongeveer 1200 leerlingen.

Altijd als mijn moeder in Lemgo was, bezocht ze de school, liep door de klassen en vertelde haar verhaal. Bovendien is er een klassenuitwisseling ontstaan tussen een school in Israël en de school die naar mijn moeder is vernoemd.

Ook hier in Neuengamme kwam mijn moeder bijna elk jaar op bezoek en vertelde leerlingen haar verhaal. Na haar dood werd er een herdenkingsdienst gehouden in de kerk in Lemgo. In mijn toespraak heb ik toen beloofd haar werk voort te zetten.

In de stad Lemgo hebben we ter ere van haar een monument opgericht in een park vlakbij haar huis, waar ze graag wandelde. Op het monument staat de zin:

> "Als we ooit uit elkaar zouden worden gescheurd, zouden we elkaar weer ontmoeten in Lemgo."

Ik heb deze zin van haar vader, mijn grootvader, ook gekozen voor de poster die ik voor mijn moeder heb ontworpen voor de plek van verbondenheid. Het betekent veel voor me dat de herinnering aan mijn moeder nu ook een permanente plaats heeft op de plek van verbondenheid.

Dit toont haar verbondenheid met de Gedenkplaats voor het Concentratiekamp Neuengamme, mijn diepe verbondenheid met haar en ook mijn verbondenheid met andere familieleden van vervolgden, die net als ik net zo gepassioneerd zijn om de verhalen van de vervolging van hun familie te vertellen en te voorkomen dat ze vergeten worden.

Hartelijk dank!

Halina Kühl

Heel erg bedankt Michael Raveh voor uw prachtige toespraak. Vervolgens zullen we de Medical Voices weer horen. Hun volgende lied is vandaag aan ons gericht: Als het om onderdrukking en racisme gaat, moeten we niet toekijken of wegkijken, maar opstaan: "Stand up", een stuk van Cynthia Erivo.

[Koor]

In de tussentijd willen we alle familieleden die dit jaar of in voorgaande jaren een poster voor een familielid hebben ontworpen, vragen om nu naar voren te komen. Hier aan deze tafels vindt u de drukplaten die gemaakt zijn volgens uw ontwerpen in alfabetische volgorde. We nodigen jullie uit om de drukplaat voor jullie vervolgde familielid te nemen en dan hier vooraan in een rij te gaan staan zodat alle drukplaten duidelijk zichtbaar zijn.
Ik zou nu alle familieleden hier vooraan willen uitnodigen om hun drukplaat omhoog te houden en de naam van uw vervolgde familielid luid, duidelijk en helder achter elkaar te roepen.

[Lezen van de namen]

Hartelijk dank! We vragen alle aanwezigen nu op te staan en samen met ons een moment van stilte in acht te nemen. Dank u wel!

[Minuut van stilte]

Heel, heel erg bedankt allemaal! Het Medical Voices koor zal nu een laatste stuk van Hans Christian Jochimsen voor ons zingen. "Vrede zij met u / wanneer u deze gewonde plaats verlaat" – dat is wat we u en ons allemaal toewensen en dat is wat het koor ons meegeeft op onze weg. Als u wilt, kunt u tot die tijd hier blijven.

[Koor]

Nu willen we samen posters ophangen. U vindt de tafels met de voorbereide posters bij de uitgang. Neem uw tijd bij het ophangen van de posters en zorg goed voor uw kleding: De lijm is er moeilijk weer uit te wassen. Ik neem nu afscheid en kijk ernaar uit om het evenement af te sluiten met een praatje bij de posterwand of in de vergadertent. Neem gerust contact met ons op!
Hartelijk dank en veel plezier met het ophangen van posters.

Translation/Übersetzung: Martin Reiter